

Luonnonvarojen käytön oikeudenmukaisuus ja syrjäseudut

Pertti Rannikko: *YTT, professori, Joensuun yliopisto*
pertti.rannikko@joensuu.fi

Janus vol. 17 (3) 2009, 248–257

Helsingin Sanomien kuukausiliite julkaisi lokakuussa 2001 Ruotsalaisen kansanpuolueen silloisen varapuheenjohtajan Eva Biaudetin haastattelun, jossa hän korosti, että Rkp ei ole hänelle kielipoliittinen vaan ideologinen valinta. Toimittajan ihmetellessä, mistä ideologiassa on kyse, Biaudet selitti, että "harvojen elintärkeät intressit menevät aina edelle suurten ryhmien pienempiä intressejä." Juuri tästä on kysymys myös vaadittaessa paikallisten olosuhteiden huomioon ottamista päätöksenteossa: kokonaishyötyjen maksimoimisen ohella on otettava aina myös huomioon, etteivät paikalliset ihmiset ja paikallinen luonto kärsi päätöksistä.

Puheenvuoron kysymyksenasettelu kumpuaa yleisten tavoitteiden ja paikallisten pyrkimysten vastakkainasettelusta: Jyrääkö yleinen etu paikallisesti elintärkeät intressit luonnonvarojen käytössä? Vai jääkö luonnosta huolehtiminen liian yleisenä intressinä paikallisesti tärkeämpien intressien jalkoihin? Tarkastelen näitä kysymyksiä Suomen syrjäisten alueiden luonnonvarojen käytön kannalta. Käsittelemäni esimerkit ovat pääasiassa Pohjois-Karjalasta, mutta mukana on myös tapaus Lapista. Esimerkkitapauksissa yleiset intressit määrittävät paljolti kansalliselta tasolta, mutta tuoreimmissa tapauksissa mukana ovat myös kansainväliset ja globaalit tasot. Yksittäiset esimerkit havainnollistivat siten laajempaa yhteiskunnan luontosuhteen muutosta siirryttäessä teollisen yhteiskunnan syntyvaiheista nykyaikaiseen aikaan.

Luonnonvarojen käyttö koskettaa eri väestöryhmien intressejä eri tavoin. Ketkä hyötyvät luonnonvarojen käytöstä? Kenelle koituvat haitat? Kenen tulee huolehtia ympäristövelvoitteista? Kenen oikeudet otetaan huomioon päätöksenteossa? Näitä kysymyksiä voidaan tarkastella ympäristöpoliittisen oikeudenmukaisuuden (environmental justice) näkökulmasta (ks. esim. Dobson 1998; Lehtinen ja Rannikko 2003).

Oikeudenmukaisuuskysymyksistä aletaan keskustella yleensä vasta ongelmatilanteissa, sillä havaitsemme vallitsevat epäoikeudenmukaisuudet paljon helpommin kuin oikeudenmukaisuudet. Environmental justice -käsitteen muotoutumiseen vaikuttivat Yhdysvalloissa liikehdinnät, joissa vastustettiin ympäristöriskejä sisältävien laitosten sijoittamista köyhien ja poliittisesti heikkojen ryhmien asuinalueille. Suomessa vastaavia liikehdintöjä ovat olleet esimerkiksi paikalliset liikkeet, jotka ovat arvostelleet luonnonsuojeluohjelmia maaseudun muutenkin niukkojen toimeentulomahdollisuuksien kaventamisesta. Yhteistä amerikkalaisille ja suomalaisille liikehdintöille on, että ne katsovat enemmistön (tai vallassa olevien) toteuttavan vähemmistön (tai heikommassa asemassa olevien) kannalta haitallisia päätöksiä. Hyödyt ovat yleisiä, laajoja ihmisryhmiä tai ympäristöä koskevia, mutta haitat koituvat paikallisille yhteisöille.

Ympäristöpoliittista oikeudenmukaisuutta koskevassa keskustelussa kritisoidaan näkemystä, jonka mukaan päätöksentekotilanteissa pitäisi pyrkiä maksimoimaan kokonaishyöty. Vaihto-

ehdoksi esitetään usein John Rawlsin (1988) oikeudenmukaisuusteoriaan pohjautuvia ratkaisuja, jotka korostavat kaikkien yksilöiden hyötyjä ja oikeuksia, myös tulevien sukupolvien. Valintatilanteissa erityisesti huono-osaisimpien pitäisi hyötyä ratkaisuista. Vaikka tästä yleisestä periaatteesta vallitsisikin yksimielisyys, ongelmaksi jää usein se, ketkä kulloinkin ovat huono-osaisia ja ketkä otetaan huomioon harkinnassa. Ympäristö- ja eläinoikeusliikelihoodinnat ovat parina viime vuosikymmeninä laajentaneet huomioon otettavien piiriä tuomalla mukaan myös luonnon ja eläimet (Rannikko 2003).

Yleisen ja paikallisen ristiriita luontaistaloudesta irrottauduttaessa

Paikallisten olosuhteiden korostaminen on ollut usein ristiriidassa kansallisten tavoitteiden kanssa. Se, mikä yleisellä tasolla on johdonmukaista ja järkevää, on paikalliselta tasolta nähtynä usein sattumanvaraista ja vahingollista. Tämä näkyy hyvin myös Suomen syrjäseutujen ja niiden luonnonvarojen haltuunoton historiassa. Valtion politiikan päämääränä oli pitkään saada erämaat asutetuiksi, jolloin torppien ja mäkitupien perustaminen kruununmaille oli käytännössä vapaata. Kansaan oli yleisesti levinnyt sellainen käsitys, että valtionmetsät olivat yhteistä omaisuutta, jota kukin sai käyttää kuin omaansa. Metsä saatiin kaskeamalla tuottamaan leipäviljaa, minä ohella sieltä saatiin monenlaista metsänriistaa. Metsäteollisten intressien voimistuminen 1800-luvun loppupuolella toi mukanaan huomattavia rajoituksia paikallisen väestön perinteisiin metsien käyttömuotoihin (ks. esim. Aarnio 1999; Björn 1999). Rajaseudun kruununmaille tulivat metsänvartijat estämään kaskeamista, kotitarvepuun ottoa ja metsästystä. Paikallista väestöä koulutettiin kovalla kädellä omaksumaan luonnon käytön uusia periaatteita.

Illomantsissa, Koitereen rannalla, nykyisen Patvinsuon kansallispuiston kupeessa, tiettyjen

erämaiden keskellä sijaitsi aikoinaan ”Lutin tasavalta”. Alueella ei ole asunut puoleen vuosisataan enää kukaan, mutta sata vuotta sitten siellä asui Enso-Gutzeitin lampuoti Antti Härkönen suuren lapsilaumansa kanssa (Potinkara 1997, 40–44; Härkönen 2006). Antin kuoltua Tiina-leski jäi yksin kasvattamaan kymmentä lastaan. Nälkä oli arkipäivää, sillä pienillä peltotilkuilla ja suoheinän varassa kituvilla lehmänkantturoilla ei lapsijoukkoa ruokittu. Isänsä kuoltua 12-vuotiaasta Kallista kehkeytyi armoitettu metsänkävijä, joka toi tuoretta hirven lihaa ruokapöytään. On helppo ymmärtää, etteivät etelän herrojen laatimat lait ja muut yleiset opit olleet erämaassa mielekkäitä, joten Lutissa sovellettiin perinteisiä tapoja. Hirvenmetsästyksessä oli kyse – Eva Biaudetin käsittein – luttilaisten elintärkeistä intresseistä.

Yleisenä ongelmana oli kuitenkin se, että maamme hirvikanta oli tuolloin salametsästyksen vuoksi hupennut lähes olemattomiin. Koko maassa oli vain muutama sata hirveä, sillä Suomen erämaissa asui tuhansittain nälkäisiä perheitä. Hirvenmetsästys kiellettiin Suomessa kokonaan vuosiksi 1923–32 (Malinen 2006, 19–21). Viranomaiset etsivät ututterasti salametsästäjiä, joille annettiin ankaria rangaistuksia. Käräjäsaliit ja Kuopion putkat tulivat Lutinkin pojille tutuiksi, mutta hirven täysrauhitus kymmeneksi vuodeksi pelasti maamme hirvikannat. Muutamassa vuosikymmenessä hirvimäärät kasvoivat niin suuriksi, että niistä tuli uhkatekijä niin liikenteelle kuin metsänkasvatuksellekin.

Syrjäseudut teollistuvan valtion luonnonvaralähteinä

Luonnon käytön voimaperäisin vaihe ajoittuu maassamme sotien jälkeisiin vuosiin, jolloin Pohjois- ja Itä-Suomen metsä- ja mineraalivarat sekä vesivoima valjastettiin kansakunnan vaurastumisen käyttöön valtion määrätietoisella ohjauksella (ks. Massa 1994). Tuon kauden tahtumat synnyttivät laajan julkisuuden saaneen

ympäristönkäytön oikeudenmukaisuusliikkeen, Kemijoen karvalakkilähetystön.

Kemijoen valjastaminen oli alkanut 1940-luvun puolella Isohaaran voimalan rakentamisella joen suuhun. Kemijoki on Suomen suurin yksittäinen vesivoiman lähde, ja sen valjastaminen katsottiin välttämättömäksi Suomen teollisuuden ja modernisaation turvaamiseksi. Kirjassaan "Onko maallamme malttia vaurastua?" Urho Kekkonen (1952, 38–39) perusteli vaatimustaan Kemijoen vesivoiman järjestelmällisestä rakentamisesta muun muassa sillä, että joen energiamäärä on "suunnilleen sama kuin mikä koko maan sähköenergian kokonaisuus oli v. 1951". Kemijoen suuret vesirakennustyöt toteutettiin erillislainsäädännön nojalla, jossa paikallisen väestön sekä vesien- ja luonnonsuojelun edut olivat paljon huonommin turvatut kuin nykyisessä lainsäädännössä (Massa 1994, 234–247; Suopajarvi 2001, 30–38). Jo Isohaaran voimalapadon valmistuminen joen suuhun merkitsi lohen, taimenen, vaellussiiian ja nahkiaisen häviämistä yhdellä iskulla koko laajalta vesistöalueelta. Kemijoen valjastamisen suurimman hyödyn korjasivat voimalaitosyhtiöiden osakkaat suurimpien haittojen koituessa perinteisten elinkeinojen harjoittajille, erityisesti kalastajille.

Kolmekymmentä vuotta kestänyt kiista Kemijoen voimalaitosrakentamisesta aiheutuneiden haittojen korvaamisesta kulminoitui lokakuussa 1979, kun Kemijokivarren kunnista koottu lähetystö marssi oikeusministeriöön ja kieltäytyi poistumasta ennen kuin rakentamiseen liittyvät kalakorvausasiat vihdoinkin ratkeavat (Järvikoski & Kylämäki 1981). Jokivarren asukkaat katsoivat, että joen valjastamisen haitat olivat jääneet heille hyötyjen mennessä muualle – lähinnä etelään. Kalansaaliiden menettämistä ja kalanistutusvelvoitteita käsiteltiin eri oikeusasteissa yli 30 vuotta, ennen kuin vesiylioikeus vuonna 1982 antoi asiasta ratkaisunsa, jossa voimayhtiöt määrättiin maksamaan korvauksia haitoista kärsineille.

Kemijoen karvalakkilähetystön aikoihin oli muitakin samantapaisia liikehdintöjä, joissa paikalliset asukkaat puolustivat elinympäristöjään suuria energia- ja teollisuusyrityksiä tai metsähallitusta vastaan (Rannikko 2003). Ilomantsin Hattuvaa-rassa ja myöhemmin muillakin paikkakunnilla luonnonsuojelijat saivat paikallisen väestön tuen puolelleen leiriytyessään metsähallituksen suunnitteleuille vesakkomyrkyntä lentoruiskutusalueille. 1960- ja 1970-lukujen ympäristöheräämisessä luontoa ja ympäristöä koskeva ajattelu oli yhteiskunnallista. Demokraattisen aluepolitiikan lähtökohtana pidettiin alueiden kehittämistä paikallisia, uusiutuvia luonnonvaroja jalostamalla. Epäoikeudenmukaisena pidettiin sitä, että luonnon käytöstä koitua hyöty valuu paikalliselta tasolta muualle, jolloin syrjäseudut jäävät keskusten luonnonvaralähteiksi.

Luonnonsuojelu törmää syrjäseutujen asukkaiden vastustukseen

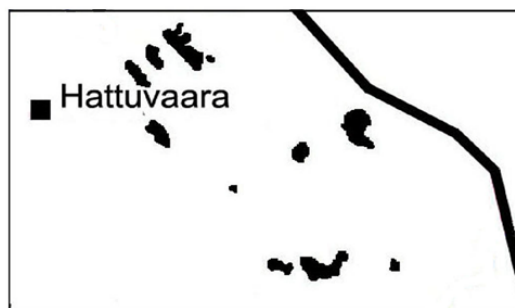
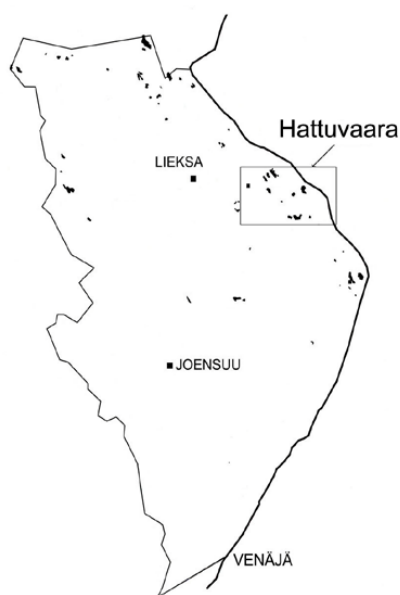
Myöhemmin tutuksi tullut kuva ympäristökiistoista etelästä tulleiden suojelijoiden ja paikallisten välisinä ristiriitoina ei ollut hallitseva vielä 1960- ja 1970-luvun ympäristöjulkisuudessa. Tämä vastakkainasettelu alkoi hallita julkisuutta vasta 1980-luvun loppuvuosista lähtien, jolloin alkoi metsäaktiivisuuden aikakausi (Rannikko 2003). Silloin alkoi näyttää siltä, että aktivistien vastustajina eivät niinkään olleet metsäteollisuusyritykset vaan työtään tekevät metsäkoneyrittäjät ja metsurit. Se, että metsäaktivistit olivat kerta toisensa jälkeen mukana uusintamassa tätä kuvaa, kertoo ympäristöajattelun epäyhteiskunnallistumisesta: ei oltu kiinnostuneita pohtimaan suojelukysymysten yhteyttä syrjäseudun työttömysongelmiin ja toimeentulokysymyksiin. 1990-luvun metsäkeskustelua hallitsivat tieteellinen retoriikka ja luonnontieteellinen asiantuntijatieto, jossa poliittiset ja eettiset arvot ja tavoitteet jäivät syrjään. Biodiversiteetti nousi ympäristökeskustelun polttopisteeseen, mikä lisäsi ekologien ja

biologien puhevaltaa luontoon liittyvissä asioissa (Väliverronen & Hellsten 2000). Kun ympäristöhallinto ja luonnonsuojelijat eivät olleet kiinnostuneita ympäristöongelmien yhteiskunnallisista taustoista ja sosiaalisista kytkennöistä, kokivat syrjäseutujen asukkaat luonnonsuojelutoimet helposti epäoikeudenmukaisina.

Valtaosa maamme luonnonsuojelualueista sijaitsee Itä- ja Pohjois-Suomen valtionmailla, sillä Etelä- ja Länsi-Suomen yksityismailla on ollut vaikea saada suojelukäyttöön. 1990-luvun alussa valmisteltiin valtion mailla olevien vanhojen metsien suojeluohjelmaa. Lieksassa seurattiin ohjelman valmistelua erityisen tarkoin (tarkemmin Rannikko 2009), sillä valtio omistaa alueen metsistä yli 40 prosenttia. Muiden itäisten rajakuntien tavoin siellä noustiin vastustamaan suojeluesityksiä niiden negatiivisten työllisyysvaikutusten vuoksi. Lieksassa järjestettiin suojeluesitystä vastaan metsämarssi, johon osallistui Pohjois-Karjalasta ja Kainuusta yli 400 työpaikoistaan huolestunutta metsuria, koneyrittäjää ja autoilijaa. Vanhojen metsien suojeluohjelman vastustus jäi kuitenkin paljolti maan itäisimmän

kolkan varaan, sillä myös Metsäteollisuuden keskusliitto ja MTK tukivat lopulta suojeluesityksiä. Ympäristöliike oli vienyt vanhojen metsien suojelua koskevat kiistat ulkomaisten tiedostusvälineiden käsittelyyn, mikä havahdutti metsäsektorin edunvalvojat ottamaan huomioon eurooppalaisten kuluttajien näkemykset. Lieksan rajaseudun valtionmaita tuli yli 3 000 hehtaaria mukaan vanhojen metsien suojeluohjelmaan.

Rajaseudun ihmisten voimakas reagointi vanhojen metsien suojeluun johtuu vahvasta epäoikeudenmukaisuuden kokemuksesta. Enemmistö jyräsi yleisen edun nimissä paikallisesti elintärkeät intressit. Julkisessa keskustelussa suojelun taloudellisia ja sosiaalisia vaikutuksia vähäteltiin vetoamalla prosenttilukuihin, jotka osoittavat suojelualueiden marginaalisen osuuden suhteessa talouskäytössä oleviin metsiin. Jos näkökulmaksi rajataan koko Pohjois-Karjalan asemesta Hattuvaaran kylä Lieksassa (ks. kuvio), alkaa toimia pienten lukujen maantiede: kaukaa katsottuna vähäisiltä näyttävät suojelualueet muuttuvat paljon suuremmiksi. Pienetkin luvut voivat johtaa suuriin paikallisiin muutoksiin. Vuonna 1984 Hattuvaaran

alueella asui ja työskenteli 30 Metsähallituksen metsuria (Rannikko 1987). Hakkuukypsää puus- toa alueella oli suojelukeskustelun aikana varsin vähän, sillä sotien jälkeiset liikahakkuut olivat vi- nouttaneet valtiometsien ikärakenteen (Oravuo 1994). Vaikka koneellistuminen oli edennyt jo pitkälle, olivat metsätyöt muutamassa rajaseudun kylässä lähes ainoita työmahdollisuuksia. Jo kol- men neljän metsuriperheen poismuutto saattoi ratkaisevasti voimistaa pienen kylän supistumis- kierrettä ja johtaa koulun ja kaupan lakkautta- miseen. Lieksan rajakyläen asukkaat kokivat, että heidän koko elämänmuotonsa oli uhattuna.

Hattuvaaran koulu lakkautettiin vuonna 2003 ja kauppa 2006 (Rannikko & Tervo 2006, 324–327). Tämä ei ensisijaisesti johtunut luonnonsuojelusta vaan metsätyön koneellistamisesta, jolloin moni- toimikoneet korvasivat metsurit. Alueella asuvat viisi metsuria eivät enää tee päätyökseen puun- korjuutyötä vaan ennallistamistöitä luonnonsuo- jelualueilla ja metsätalouteen liittyviä suunnittelu- töitä.

Vanhojen metsien suojeluun ja metsätyön ko- neellistamiseen olisi voitu löytää myös oikeuden- mukaisempia ratkaisuja. Pienten lukujen maantie- de toimii myös positiiviseen suuntaan: hyvinkin pienet panokset voivat saada aikaan pienissä ky- läyhteisöissä kehitystä, joka tukee paikallisen sosi- aalisen järjestelmän säilymistä. Suojelulla on myös positiivisia taloudellisia ja sosiaalisia vaikutuksia, muun muassa luontomatkailemisen ja virkistyspalvelu- jen ansiosta. Hyödyt ilmenevät kuitenkin selvästi pitemmällä aikavälillä kuin haitat. Vanhojen met- sien suojeluesityksiin olisi voitu kytkeä pieniä pa- noksia, joilla näiden hyötyjen aikaansaamista olisi nopeutettu. Vahva epäoikeudenmukaisuuden kokemus kumpusikin rajakylissä siitä, että paikal- listen yhteisöjen näkökulma sivuutettiin päätök- senteossa kokonaan.

Luonnon käytön hyväksyttävyy- jätkiteollisessa yhteiskunnassa

Luonnonvarojen käytön oikeudenmukaisuus- teen liittyä läheisesti kysymys legitimitetistä, hyväksyttävyydestä. Sellaiset luonnonvarojen käyttötavat, joista koituvien hyötyjen ja haitto- jen koetaan jakautuvan epäoikeudenmukaisesti, saatetaan asettaa kyseenalaisiksi. Pitkän teollisen vaiheen jälkeen Suomessa on eletty jo jonkin aikaa metsien ja luonnon käytössä siirtymäkaut- ta jälkiteolliseen aikaan, jolloin puuntuotannon suhde muihin luonnon käyttömuotoihin on muuttunut. Teollistumisen aikana suurin osa Suomen metsistä oli voimaperäisessä teollisessa käytössä. Metsätalous ja metsäteollisuus tarjosi- vat työtä ja toimeentuloa monille ammattiryh- mille eri puolilla maata. Niin kauan kuin suuri osa suomalaisista hyötyi, oli luonnonvarojen in- tensiivinen käyttö laajasti hyväksyttyä.

Viime vuosikymmeninä metsäsektorin merkitys työllistäjänä ja hyvinvoinnin tuottajana on vä- hentynyt, ja luonnon muiden käyttömuotojen merkitys on kasvanut. Monet ammattiryhmät ovat menettäneet työnsä metsäalalla, kuten metsurit, hankintahakkuita tehneet viljelijät ja metsäteollisuuspaikkakuntien työläiset. Metsä- talouden työllisyyden romahdettua hyötyvät maaseudun asukkaat metsätaloudesta lähinnä vain puunmyyntitulojen kautta. Itä- ja Pohjois- Suomen syrjäisillä alueilla, joissa ei ole jatkojalos- tusta ja joissa valtio omistaa valtaosan metsistä, on paikallisille asukkaille metsätaloudesta enää hyvin vähän hyötyä.

Metsänkäytön muutosten vaikutuksia syrjäseu- dulla havainnollistaa pienen ja syrjäisen pohjois- karjalaisen kylän, Valtimon kunnassa sijaitsevan Sivakan kehitys (ks. Rannikko 2008). Sivakan metsät ovat edelleen teollisessa käytössä, mutta kylän sosiaaliseen elämään pitkälle koneistetut hakkuut eivät juuri vaikuta. Lähikaupungista käy monitoimikone silloin tällöin tekemässä hakkuita

ja rekat ajavat puut nopeasti pois. Metsätöiden loppumisen seurauksena alueen väkiluku on romahtanut vuoden 1960 noin 400 asukkaasta nykyiseen kolmeenkymmeneen.

Sivakan väkiluvun dramaattisesta laskusta huolimatta liikkuu sen metsissä, soilla ja järvillä enemmän ihmisiä kuin koskaan aikaisemmin. Jos kylän keskipisteestä piirretään runsaan kymmenen kilometrin säteellä ympyrä, liikkuu sen sisällä varovaisestikin arvioiden vuosittain ainakin 10 000 ihmistä (Rannikko 2008). Lukuun sisältyy Hiidenportin kansallispuistossa patikoivia, Peurajärven retkeilykalastusalueella retkeileviä, valtionmailla metsästäviä, alueella marjoja ja sienä poimivia sekä järvillä kalastavia.

Sivakan väen väheneminen ja jäljelle jääneiden ikääntyminen ovat supistaneet metsien, soiden ja järvien paikallista hyötykäyttöä, ja tilalle on tullut metsien ja luonnon turistin käyttö. Tällä hetkellä ei alueen vahvin yhteisö muodostu 30 ympärivuotisesta asukkaasta, vaan Petäjäjärven kämppää tukikohtanaan pitävistä kuopiolaisista metsästäjistä. Kuopiolaisen metsästyseura osti kämpän 1990-luvulla Metsähallitukselta, joka oli rakentanut sen 1950-luvulla metsätyömiesten tilapäiseksi asuinpaikaksi. Samoihin metsiin sieltä edelleen mennään kuin aikaisemmin, mutta ei enää töihin vaan viettämään vapaa-aikaa; paitsi metsästäämään myös kalastamaan, marjastamaan, sienestämään ja retkeilemään. Metsästyseuran 30 jäsentä perheineen onkin se ryhmä, joka aktiivisimmin liikkuu Sivakan metsissä ja järvillä. Toinen aktiivinen metsästyseura alueella on sivakkalaisten metsätyömiesten ja pienviljelijöiden 1960-luvulla perustama Sivakan Erä-Veikot, jonka jäsenistä nykyään lähes kaikki asuvat muualla kuin kylässä. Vastaavalla tavalla myös kalastus, marjastus ja sienestys ovat alueella vuosikymmenten varrella muuttuneet paikallisten kotitarvekäytöstä ulkopuolisten virkistytymiseksi.

Syrjäisen maaseudun sosiaalista elämää hallitsevat entistä enemmän muualla asuvat, jotka viet-

tävät siellä vapaa-aikaansa. Syrjäisestä maaseudusta onkin monin paikoin tulossa jälkiteolliseen luonnonkäyttöön nojaava pistäytymismaaseutu, jossa työelämän uuvuttamat ihmiset käyvät etsimässä mielenrauhaa ja merkitystä elämälleen. Paitsi ihmisille, tuottavat syrjäiset metsät palveluja myös koko maapallolle sitoessaan hiiltä ilmakehästä ja ylläpitäessään biodiversiteettiä.

Syrjäisen luonnon turistin ja suojellisen käytön lisääntyminen edellyttää oikeudenmukaisuuskysymysten uudelleen arviointia. Aikaisempaa ongelmallisemmaksi tulee kysymys, keiden tulee osallistua luonnon käyttöä koskevaan päätöksentekoon. Esimerkiksi metsäpolitiikan päätöksentekijöitä ovat Suomessa perinteisesti olleet metsäteollisuutta ja metsänomistajia edustavat etujärjestöt, metsäalan hallinto ja muutamat alalle vihkiytyneet poliitikot. Kansalaisjärjestöjen vaikutus on toistaiseksi näkynyt lähinnä vain ympäristökysymyksissä, jotka edustuvat varsin suppeaa osaa ihmisten metsiin liittyvistä vaatimuksista. Sivussa päätöksenteosta ovat olleet mm. kylätoimikunnat, maaseudun kehittäjät, matkailuyrittäjät, kesämökkiläiset ja virkistyskäyttäjät. Metsiä ja luontoa koskevan päätöksenteon keskeinen haaste onkin ottaa laajemmin huomioon kansalaisten näkemyksiä (vrt. Valkeapää ym. 2009). Muuten luonnon käyttötapoja ei koeta oikeudenmukaisiksi ja hyväksyttäväksi.

Luonnonvaratalouden uusnousu globaalissa riskiyhteiskunnassa

Jälkiteollistuminen on edennyt Suomen syrjäseuduilla vähitellen jo lähes kolmekymmentä vuotta. Aivan viime vuosina se on saanut rinnalleen kehityspiirteitä, jotka ovat taas vahvistamassa luonnonvarojen intensiivistä käyttöä. Ennen vuonna 2008 alkanutta talouskriisiä näytti jopa siltä, että on käynnistymässä Suomen uusteollistuminen. Uusien kaivosten avaamista suunniteltiin kiihtyvällä vauhdilla, metsistä

ja pelloista oltiin ottamassa lisääntyvästi raaka-ainetta energiantuotantoon, ja hallitus panosti maan sisäisten puumarkkinoiden sujuvuuteen. Itä- ja Pohjois-Suomen syrjäiset alueet näyttivät olevan palaamassa takaisin samanlaisiksi raaka-ainealueiksi, joita ne olivat maan teollistumisen aikana. Luonnonvaroja ja raaka-aineita koskevien teemojen ajankohtaistuminen maailman mitassa yllätti monet, jotka olivat keskittyneet pohtimaan tietoyhteiskunnan tai jälkiteollisen yhteiskunnan kehityssuuntia.

Vielä muutama vuosi sitten kaivostoiminnan ajateltiin vähitellen loppuvan Suomesta kokonaan, minkä vuoksi alan ammatillinen koulutuskin lopetettiin. Kaivosalan hiipuminen 1980- ja 1990-luvulla johtui paljolti metallien hintatason jatkuvasta laskusta, joka oli alkanut jo 1960-luvun lopulla. Metallien hinnat kuitenkin moninkertaistuivat vuoden 2003 jälkeen muutamassa vuodessa. Taustalla oli Aasian maiden, ennen muuta Kiinan ja Intian, vaurastumisesta johtuva lisääntyvä raaka-aineiden tarve. Kaivosyhtiöt käynnistivät pitkään pysähdyksissä olleen malmin etsinnän uudelleen. Suomessakin polkkaisti nopeasti alkuun useita kaivossuunnitelmia (Kauppa- ja teollisuusministeriö 2006).

Suomen kaivosteollisuuden omistusrakenne on kymmenessä vuodessa muuttunut täysin. Valtionyhtiöt Outokumpu ja Rautaruukki ovat lopettaneet malminetsinnän ja kaivostoiminnan, ja niiden tilalle ovat tulleet globaalit kaivosyhtiöt. Ne saattavat pitää kaivosesiintymää vain hetken halussaan, joten omistajat vaihtavat tiuhaan. Kaivostoiminnan alkaminen ja jatkuminen on riippuvainen metallien maailmanmarkkinahinnoista, joten toiminta on hyvin epävarmaa ja vaikeasti ennustettavaa. Globaaleilta kaivosyhtiöiltä onkin perätty sosiaalista vastuusta mm. kysymällä, liittykö paikallisten luonnonrikkauksien käyttöön työllistämistä ja muita velvoitteita (Tasala 2007). Ongelmallista on myös kaivosten aiheuttamista ympäristövaikutuksista huolehtiminen.

Vaikka kaivokset ovatkin usein varsin lyhytaikaisia eivätkä nykyteknologialla välttämättä työllistä kovin paljon paikallista väestöä, kohdistuu niihin syrjäseudulla suuria odotuksia. Paikalliset asukkaat ja toimijat ennakoivat kaivosten vaikutusten olevan paikkakunnalla pääasiassa positiivisia (Kunnari ym. 2008). Laajempaa kriittistä keskustelua ovat nostattaneet vain uraanikaivosvaltuukset, joita vastustavaa paikallista liikehdintää on esiintynyt vuoden 2006 alusta lähtien Uudellamaalla, Pohjois-Karjalassa ja Koillismaalla. Liikehdintöjen synty on yhteydessä geopolitiiseen kamppailuun niukkenevista energiavaroista (Litmanen 2008). Talouskasvun kiihtyminen ja kehittyvien maiden lisääntyvä energiantarve johtivat uusien ydinvoimaohjelmien käynnistämiseen. Tämä nosti nopeasti uraanin hintaa ja sysäsi liikkeelle kaivosyhtiöiden maailmanlaajuisen uraanimalmin etsintäbuumin.

Uudellamaalla kunnat vastustivat alusta lähtien voimakkaasti uraanikaivosvaltuuksia ja niitä koskevat lupahakemukset hylättiin. Sen sijaan Enon ja Kontiolahden kunnilla oli aluksi vaikeuksia muodostaa selkeää kantaa ranskalaisyhtiön hakemukseen. Ne esittivät kriittisiä kantoja vasta sen jälkeen, kun kauppa- ja teollisuusministeriö oli antanut valatausluvan niiden alueelle. Pohjois-Karjalassa on alettu pelätä uraanikaivoshankkeen uhkaavan jo suunnitteluvaiheessa ihmisten perusturvallisuutta ja tulevaisuuden uskoa sekä häiritsevän mielikuvaa maakunnasta luonnonläheisenä asuin- ja matkailualueena. Louhintavaiheessa kaivosten pelätään saastuttavan pohja- ja lähivesiä sekä vaikuttavan ihmisten terveyteen (uraanikaivoskeskustelun esittely perustuu vuosilta 2006–2009 keräämiini lehti-aiheisiin; ks. myös Salmi 2009).

Valtakunnan tason päätöksentekijät, muun muassa kauppa- ja teollisuusministeri Mauri Pekkarinen, ovat perustelleet uraanikaivoshankkeita sillä, että suomalaisilla (siis myös pohjoiskarjalaisilla) on moraalinen velvollisuus sallia mahdollisen uraanikaivoksen avaaminen, koska maassamme

käytetään ydinvoimaa. Uraanikaivoskeskustelu pelkistyy siten yleisten tavoitteiden ja paikallisesti elintärkeiden intressien vastakkainasetteluun. Kansallisen tason päätöksentekijöiden mukaan on globaalisti oikeudenmukaista, että Suomi ydinvoiman käyttäjänä vastaa itse myös uraanin tuotannon riskeistä. Paikallisella tasolla taas pidetään kohtuuttomana, että uraanintuotannon riskit keskitetään yhdelle alueelle. Asetelma kuvaa hyvin vallankäyttöä ja sen ehtoja riskiyhteiskunnassa. Uudenmaan vaalipiiristä valitaan eduskuntaan 34 kansanedustajaa, Pohjois-Karjalasta vain kuusi. Poliittisten päätöksentekijöiden on paljon helpompi sysätä uraanikaivos riskeineen Pohjois-Karjalaan, jonka vaalitulos vaikuttaa huomattavasti vähemmän kuin Uudenmaan tulos eduskunnan voimasuhteisiin ja hallituskoalitioon.

Ulrich Beckin (1990, 29) mukaan riskiyhteiskunnassa olemassaolon taistelun avainkysymyksiä nousee, miten saavuttaa valtaa ja pitää sitä hallussaan, jotta voisi sysätä yhteiskunnallisten riskien seuraukset toisten niskoille. Globaali oikeudenmukaisuus ei ehkä sittenkään edellytä uraanikaivosten sijoittamista Suomen syrjäseuduille. Oikeudenmukaisempaa voisi olla luopua tulevien sukupolvien turvallisuutta uhkaavasta ydinvoimateknologiasta ja panostaa energiatehokkuuteen ja uusiutuvien energialähteiden kehittämiseen.

Johtopäätöksiä

Luonnonvarakysymykset ovat nostattaneet keskusteluun hyvin erilaisia teemoja, jotka liittyvät oman aikakautensa yhteiskunnalliseen kehitykseen ja ilmapiiiriin. Nämä teemat ovat seuranneet kansainvälisiä virtauksia, mutta myös Suomen luonnon, talouden ja kulttuurin erityispiirteillä on ollut keskeinen vaikutus. Keskustelun aallot ilmentävät myös muuttuvia käsityksiä oikeudenmukaisuudesta. Aluksi luontoa koskevia oikeudenmukaisuuskysymyksiä pidettiin

ihmisten välisinä asioina; luonto ymmärrettiin luonnonvarana, resurssina, jota ihminen saattoi rajattomasti hyödyntää. Ympäristötietoisuuden nousun myötä alettiin kantaa huolta myös luonnosta ja pohtia, millä oikeudella ja miten luontoa saa käyttää. Oikeudenmukaiseksi luonnon käytöksi onkin määrittymässä periaate, joka korostaa heikommassa asemassa olevien ihmisten ja luonnon hyvinvoinnin samanaikaista huomioon ottamista ja kunnioittamista.

Myös syrjäseutujen asema luonnonvarojen käyttöä koskevassa oikeudenmukaisuuskeskustelussa on muuttunut. Teollistumisen läpimurtovaiheessa luontaistaloudessa eläneet syrjäiset paikallisyhteisöt sopeutettiin kovakouraisesti teollistuvan yhteiskunnan vaatimukseen, mikä synnytti aluksi paikallista vastustusta. Kun luonnon teollinen käyttö lisäsi laajojen kansankerrosten hyvinvointia ympäri maata, sai se vähitellen puolelleen kansalaisten tuen. Syrjäiset paikallistaloudet tulivat riippuvaisiksi luonnonvarojen voimaperäisestä käytöstä, mikä rajoitti tulevaisuuden vaihtoehtoja ja etsiytymistä uusille kehitysohjeille. Niinpä monilla paikkakunnilla koettiin voimistuva ympäristötietoisuus ja luonnonsuojelu uhaksi. Metsän varassa tapahtuneen teollistumisen pitkä varjo on kuitenkin vähitellen väistynyt, ja syrjäseuduilla on alettu nähdä kehityspotentiaalia myös luonnon uusissa käyttömuodoissa: luonnonsuojelussa, matkailussa ja virkistyksessä.

Jälkiteollisessa yhteiskunnassa luonnonvarojen käytön oikeudenmukaisuutta ei voida enää tarkastella perinteisesti vain paikallisten asukkaiden näkökulmasta. Heidän lisäksi syrjäseuduilla liikkuu luonnonsuojelijoita, matkailuyrittäjiä, kesämökkiläisiä ja virkistyskäyttäjiä, jotka pohtivat seudun tulevaisuutta omista näkökulmistaan ja etsivät mahdollisuuksia sellaiseen kehitykseen, joka ei kuluta ja pilaa luontoa. Tämä yleistymässä oleva luontokäsitys saattaa tulevaisuudessa joutua haasteiden eteen, kun jälkiteollistuminen on saamassa rinnalleen uusteollistumisen piirteitä. Omia vaatimuksia syrjäseutujen luonnonvarojen

käytölle esittävät globaalit suuryritykset, jotka kamppailevat maailman niukkenevista energia- ja raaka-ainevaroista. Niiden toimintaa ei voida enää samalla tavalla rajoittaa ja valvoa kansallisilla päätöksillä kuin aikaisempien toimijoiden. Nykyisestä talouskriisistä selviämisen jälkeen voi luonnonvarojen käyttö olla aikaisempaa ristiriitaisempaa, jolloin luonnon käyttöön liittyvistä oikeudenmukaisuuskysymyksistä keskustellaan entistä kiivaammin.

Kirjallisuus

Aarnio, Jouni (1999) Kaskiviljelystä metsätöihin. Tutkimus Pielisjärven kruununmetsistä ja kruununmetsätorppareista vuoteen 1910. Joensuun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja 4. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Beck, Ulrich (1990) Riskiyhteiskunnan vastamyrryt. Organisoitu vastuuttomuus. Tampere: Vastapaino.

Björn, Ismo (1999) Kaikki irti metsästä. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Dobson, Andrew (1998) Justice and the Environment. Oxford: Oxford University Press.

Helsingin Sanomat (2001) Eva Biaudetin haastattelu. Kuukausiliite, lokakuu.

Härkönen, Eila (2006) Lutin tasavalta. Ilomantsi (omakustanne).

Järvikoski, Timo & Kylämäki, Juha (1981) Isohaaran padosta Kemijoen karvalakkilähetystöön. Tutkimus Kemijoen kalakorvauskiistoista. Sosiologisia tutkimuksia 103. Turku: Turun yliopisto.

Kauppa- ja teollisuusministeriö (2006) Suomen kaivannaisteollisuus. Taustamuistio hallituksen ilta-koulussa 8.2.2006.

Kekkonen, Urho (1952) Onko maallamme malttia vaurastua? Helsinki: Otava.

Kunnari, Marika & Niemelä, Mikko & Suikkanen, Asko (2008) Kaivoshankkeiden käynnistämävaiheiden ennakoitut sosiaaliset vaikutukset ja vaikutusten hallinnan tutkimusohjelma. Lapin yliopiston

yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B 58. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Lehtinen, Ari & Rannikko, Pertti (toim.) (2003) Oikeudenmukaisuus ja ympäristö. Helsinki: Gaudeamus.

Litmanen, Tapio (2008) Uraanikaivosten vastustaminen. Teoksessa Timo Kopomaa & Lasse Peltonen & Tapio Litmanen (toim.) Ei meidän pihallemme! Paikalliset kiistat tilasta. Helsinki: Gaudeamus, 123–152.

Malinen, Jere (toim.) (2006) Hirvenmetsästyksen käsikirja. Helsinki: Otava.

Massa, Ilmo (1996) Pohjoinen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa. Helsinki: Gaudeamus.

Oravuo, Antti (1994) Vanhojen metsien suojeluohjelman vaikutus metsurien työllisyyteen. Esimerkki Pohjois-Karjalasta. Vesi- ja ympäristöhallituksen monistesarja 560. Helsinki: Vesi- ja ympäristöhallitus.

Potinkara, Oiva (1979) Suomen suurilta saloilta. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja A 12. Vantaa: Metsähallitus.

Rannikko, Pertti (1987) Metsätalous ja kylä. Suurmetsätalouden vaikutus maaseudun asutusrakenteeseen 1900-luvulla. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 81. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Rannikko, Pertti (2003) Oikeudenmukaisuuskysymys suomalaisen ympäristöliikkeen aalloissa. Teoksessa Ari Lehtinen & Pertti Rannikko (toim.) Oikeudenmukaisuus ja ympäristö. Helsinki: Gaudeamus, 160–180.

Rannikko, Pertti (2008) Sivakan metsät avoimina ja suljettuina tiloina. Teoksessa Kylän paikka. Uusia tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 25–58.

Rannikko, Pertti (tulossa 2009) Luonnonkäytön muutos paikallisena legitimeettimurroksena. Teoksessa Pertti Rannikko & Tapio Määttä (toim.) Luonnonvarojen hallinnan legitimeetti. Tampere: Vastapaino.

Rannikko, Pertti & Tervo, Katja (2006) Hyvinvointiyhteiskuntaa rakentamassa – selviytymistarinoita ja tragedioita metsätöistä. Teoksessa Seppo Vehkamäki (toim.) Metsät ja hyvä elämä. Monitiete-

nen tutkimusraportti. Helsinki: Metsäkustannus, 273–343.

Rawls, John (1988) Oikeudenmukaisuusteoria. Helsinki: WSOY.

Salmi, Niina (2009) Ei ennen uutta kaivoslakia! Alkuvaiheen uraanikaivoskeskustelua Karjalaisessa ja Uudessamaassa. Yhteiskuntapolitiikan pro gradu -tutkielma. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Suopajarvi, Leena (2001) Vuotos- ja Ounasjokikamppailujen kentät ja merkitykset Lapissa. Acta Universitatis Lappeensis 37. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Tasala, Markku (2007) Kaivosyhtiöiltä perätään sosiaalista vastuuta. Ahjo 3.7.2007.

Valkeapää, Annukka & Paloniemi, Riikka & Vainio, Annukka & Vehkalahti, Kimmo ym. (2009) Suomen metsät ja metsäpolitiikka – kansalaisten näkemyksiä. Metsäekonomian laitos, Tutkimusraportteja 52. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Väliverronen, Esa & Hellsten, Ina (2000) Biodiversiteetti mediassa: sukupuuton uhkasta kestävään kehitykseen. Tiedotustutkimus 23 (2), 4–19.